

نصرالله صالحی

اشاره:

موظف به نوشتن «شاهنامه منثور ترکی» شد. پیش از این، هر دو سمت وقایع‌نویسی و مورخی به نوعی در منصب کاتبی دیوان جمع بود. تعلیقی زاده کمی بعد، افزون بر سمت مورخ رسمی، عهده‌دار منصب «متفرقه» نیز گردید. وی با توجه به مناصبی که بر عهده داشت، درآمد زعامتش در طول دهه ۱۵۹۰/۹۹۸ به جهت خدمات نظامی و نویسندگی چندین برابر افزایش یافت.

تعلیقی زاده در ۱۰۰۲ به عنوان مورخ رسمی، همراه سرادر عثمانی، سنان پاشا، در لشکرکشی به اطیش و فتح یانق (Gyor/Yaniq) حضور داشت. وقایع این سفر نظامی را به نثر ترکی نوشت و بعد از درگذشت مراد سوم بخش مبسوطی به نظم ترکی به آن افزود و به جانشین او، محمد سوم، تقدیم کرد. وی بعد از بازگشت از این سفر نظامی که مصادف با عزل سیدلقمان (شاهنامه‌سرای فارسی دربار) شد، به جای او منصوب، و موظف به شاهنامه‌نویسی به نثر ترکی شد (۱۰۰۴). در همین سال همراه سلطان محمد سوم در لشکرکشی به آگری/آیری (Eğri)^۲ حضور یافت و وقایع فتح قلعه آگری را به صورت شاهنامه نوشت و تقدیم سلطان کرد (۱۰۰۶). تعلیقی زاده در ۱۰۱۰ از منصب شاهنامه‌نویسی برکنار و به جای او

در این شماره به یکی دیگر از کاتبان و مورخان عثمانی که شخصاً در جنگ‌های ایران و عثمانی در عصر صفوی حضور داشته و در این زمینه آثار ارزشمندی از خود به جا گذاشته می‌پردازیم. شخصیت مذکور تعلیقی زاده محمد صبحی چلبی ملقب به «فناری» است. وی در حدود سال‌های ۹۴۷ در آیدین به دنیا آمد. به یکی از خاندان‌های علمی معروف عثمانی به نام فناری منصوب است. در ۹۶۹ مأمور سنجاق بیگ مانیسا شد و در خدمت شاهزاده مراد درآمد. بعد از دوازده سال خدمت در آنجا، همزمان با به سلطنت رسیدن مراد، به استانبول آمد و به عنوان کاتب در دیوان همایون به کار پرداخت. در کنار این منصب در برخی ایالت‌ها سمت کاتب تحریر (تحریر کاتبی) را نیز داشت. در ۱۵۸۳/۹۹۱ همراه سردار عثمانی، فرهاد پاشا، در سفر نظامی به قلمرو ایران در قفقاز (گرجستان)، و در ۱۵۸۵/۹۹۳ همراه دیگر سردار عثمانی، عثمان پاشا، در سفر نظامی به آذربایجان/تبریز به عنوان کاتب حضور داشت. وی مشاهدات خود را در هر دو سفر نظامی به رشته تحریر درآورد. بعد از بازگشت از سفر تبریز، مدتی به عنوان «وقایع‌نویس دیوان همایون» عهده‌دار ثبت و ضبط وقایع شد و سپس در ۹۹۹ به عنوان شاهنامه‌چی دربار^۱ (مورخ رسمی) منصوب و

۱. درباره منصب شاهنامه‌چی در دربار عثمانی، نک: کریستین وودهد: منصب شاهنامه‌نویسی در امپراتوری عثمانی، ترجمه نصرالله صالحی، در: مزدک‌نامه، تهران: خواهان، ۱۳۸۷، صص ۳۴۴-۳۷۹.
 ۲. نام منطقه‌ای در شمال مجارستان امروزی. نک: اوزون چارشیلی، ترجمه ولی، ج ۳، ص ۱۰۰.

۶. گرجستان سفری یا روانیه^۴

غازی گرای خان و اردوی عثمانی

دو غزنامه اول که مربوط به جنگ‌های ایران و عثمانی در فاصله سال‌های ۹۹۱-۹۹۳ است، در اصل فاقد عنوان اصلی هستند. اگرچه اغلب، از آنها تحت عنوان «روانیه»^۵ یاد شده است. درباره عنوان این اثر، به نظر عنوان پیشنهادی ای. اس. لوند یعنی «گرجستان سفری» درست‌تر است.^۶ فصل اصلی کتاب مربوط است به لشکرکشی فرهاد پاشا به گرجستان (۹۹۱/۱۵۸۳)، به‌ویژه دستگیری طومانیس، اعزام حاکم جدید و احداث پادگان در تفلیس، بازگرداندن حکومت گرجستان به حاکم سابق یعنی داوودخان و پیروزی در نبرد با قوای متحد گرجی و قزلباش به فرماندهی امام‌قلی خان (وفات: ۴۳-۱۰۴۲/۱۶۳۲).

فصل‌های کتاب از این قرار است: مقدمه (b1)، گفتار در عرض لشکر بی‌طول (b8)، گفتار بنای بیان در بنای دارالمجاهدین، قلعه متین طومانیس (b10)، گفتار صورت قلعه طومانیس (a16)، دیگر اختصاص یافتن داود خان بن لواسب بن خان، شاه گرجستان، به شرف متابعت در گاه عالم پناه (a23)، گفتار اندر فرستادن بیگلربیگیان به امداد رضوان

حسن حکمی منصوب شد. بعد از این تاریخ عهده‌دار منصبی نشد و این که در چه تاریخی درگذشت نیز روشن نیست.^۳

آثار:

از تعلیقی‌زاده پنج اثر به زبان ترکی عثمانی باقی مانده است. سه اثر نخست به سلطان مراد سوم (حک: ۹۸۲-۱۰۰۳) و دو اثر دیگر به سلطان محمد سوم (حک: ۱۰۰۳-۱۰۱۲) تقدیم شده است. چهار اثر شرح و توصیف جنگ‌هایی است که خود او در آنها حضور داشته و رویدادها را از نزدیک دیده و به سنت «غزنامه» نویسی اقدام به تألیف آنها کرده است. در یکی از این آثار، یک مینیاتور نیز وجود دارد که احتمالاً در هنر کده دربار تهیه شده است. همه این آثار به خط نسخ زیبایی نگارش شده است.

مؤلف با به کار گرفتن نثر ادبی منشیانۀ عثمانی از لحاظ سبک و سیاق، آثار هنرمندانه‌ای را خلق کرده و در جای جای متن، از لغات و واژگان فارسی و عربی استفاده کرده است و البته از به کار بردن انواع استعاره‌ها، تشبیهات، جناس و ایهام نیز چیزی فروگذار نکرده است. همچنین از اشعار و آیات قرآنی و عبارات عربی نیز در قسمت‌های مختلف استفاده کرده است. با این که تعلیقی‌زاده در این آثار، از شعرهای خود بهره برده و حتی آخرین اثر خود یعنی «اگری (اگری) فتوح تاریخی» را به طور کامل به نظم تدوین کرده است، ولی با این حال از او دیوان مستقل شعر باقی نمانده است. هریک از آثار تعلیقی‌زاده حاوی آگاهی‌های جالبی درباره زندگی و شرح حال اوست؛ به‌ویژه در مقدمه و در سراسر متن آثار، آگاهی‌های تفصیلی به صورت پراکنده آمده است. مؤلف در چهار اثر که به سنت «غزنامه» نوشته، اطلاعات ارزشمندی درباره عملیات جنگی و حال و هوای نظامی عصر خود به دست داده، در حالی که در کتاب شمائل‌نامه، بیشتر سیمای خاندان عثمانی را در اواخر سده دهم/ شانزدهم به تصویر کشیده است.

۳. برای آگاهی بیشتر درباره تعلیقی‌زاده، نک:

Woodhead Christine, "Ta'liqzade Mehmed, el-Fenari", s.v. www.ottomanhistorians.com; TDVIA, s.v. "Ta'liqzade Mehmed Subhi" (Christine Woodhead).

و مقدمه رساله تبریزی به تصحیح بولنت اوزکوزگوندلی، صص ۱-۱۰.

از دید وودهد اطلاق نام «روانیه» به این اثر اشتباه است. نک: مقاله او در دایرةالمعارف وقف ترکیه (TDVIA) ج ۳۹، ص ۵۱۰.
4. TSMK, Revan, nr. 1299, Gazavatnameler, s.90-91. Karatay, I, 232-233.

۵. بروسه‌لی محمد طاهر، عثمانلی مؤلفری، ج ۳، ص ۳۴.

6. Agah Siri Levend, s. 90 – 91, 95-98.

پاشا و یآوری کردن ایشان.^۷

۷. تبریزیه یا مرادنامه

را در ذیل هشت گفتار آورده است: «گفتار اندر نهضت عثمان پاشا از قشلامیش قسطنونی به سوی ارزروم و میان بستن به گشادن شهر تبریز به فرمان فرمانفرمای عرب و عجم و روم» (b11)، «گفتار اندر نهضت لشکر قیامت‌انگیز به بلدۀ فاخرۀ تبریز مدینۀ دل‌آویز» (a13)، «گفتار اندر مناظرۀ حقیر با اشراف تبریز از هر باب و جواب ایشان» (a24)، «صفات سرای امیرخان لنگ از اویماق ترکمان در توی تبریز و احوال او» (b33)، «گفتار اندر پیش گرفتن پاشای جهانگشا، اتمام قلعهٔ جهان‌آرا و چگونگی احوال تبریز و تبریزیان و حرکت کردن شرابین فتنۀ اعدای شرآیین» (b36)، «ذکره دائره دوران و حادثۀ حادثان که در طوائف این احوال روی نمود و بیان واقعۀ هائلۀ قتل عام و کشته شدن عوام همچون هوام» (a42)، «گفتار در بیماری حضرت پاشای عالم‌گشا چون چشم خوبان نابخشای و پریشانی سپاه چون زلف خوبان مسکین کلاه» (b46)، «صفات صبح و شایع شدن وفات پاشای جهان‌گشا» (b55).

رسالهٔ تعلیقی زاده به عنوان یک اثر ارزشمند از جهات مختلف قابل مطالعه و بررسی است. نخست این که وی به عنوان کاتب، همراه سردار عثمانی در لشکرکشی حضور داشته و موظف به ثبت و ضبط وقایع بوده است. بنابراین او به عنوان کسی که خود شخصاً در حملهٔ سپاه عثمانی به آذربایجان و تصرف تبریز حضور داشته، اثری دست‌اول و مستند از این رویداد به جا گذاشته است. اگرچه در لشکرکشی مزبور ابراهیم رحیمی‌زاده چاوش نیز حضور داشت و اثری با عنوان «فتح تبریز» نوشت،^۸ اما با این حال اثر تعلیقی زاده از اثر مذکور مفصل‌تر بوده و حاوی نکات تازهٔ دیگری است.

نویسنده در گفتار نخست به شرح چگونگی حرکت سپاه عثمانی از قسطنونی به سوی آذربایجان و ورود سپاه عثمانی به تبریز و مقاومت‌هایی که برضد آنها می‌شده سخن گفته و در لابه‌لای مباحث خود با به کار بردن الفاظ ناپسند نسبت به شاه صفوی و سپاه قزلباش^۹ کینه و نفرت خود را نسبت به

رسالهٔ تبریزیه

دومین اثر تعلیقی زاده که مربوط به لشکرکشی عثمان پاشا به آذربایجان (تبریز) در ۹۹۳ است، اثری است با عنوان تبریزیه یا مرادنامه که برخلاف اثر قبلی به عنوان پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد تصحیح شده و فایل PDF آن از طریق اینترنت قابل دسترس است.^۸ رسالهٔ مذکور شامل این بخش‌هاست: عنوان و فهرست مطالب (VII-I)؛ مقدمهٔ مصحح (۱-۱۵)؛ متن اثر به صورت آوانگاری لاتین (۱۷-۸۹)؛ در پایان نیز متن کامل تصویر نسخهٔ خطی، البته با کیفیتی بد و ناخوانا، درج شده است.

نویسنده بعد از [مقدمه] (b1-b11)، مباحث اصلی کتاب

۷. این اثر متأسفانه هنوز انتشار نیافته و به صورت مستقل نیز مورد بررسی قرار نگرفته است.

۸. با این مشخصات:

Bülent Özkuzugüdenli, Ta'liqîzade Mehmed subhî, Tebrîziyye, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

۹. این رساله از سوی نگارنده به فارسی ترجمه و در تاریخ عثمان پاشا منتشر شده است، نک: همانجا، صص ۱۰۵-۱۱۸.

۱۰. شاه محمد خدابنده را با القابی نظیر «شاه شیطان‌سپاه»، «شاه ناینای پرستم»، «شاه شیطان‌عیان شب‌نشان»، «شاه کور»، «شاه ضلالت‌نگاه» و... لشکر قزلباش را نیز با القابی نظیر «قزلباش مجوس معاش» و... یاد کرده است.

صفویان آشکار کرده است. او در جایی که می‌خواهد قتل و غارت مردم تبریز را توجیه کند به تشبثات دینی متوسل شده و بیت زیر را سروده است:

رافضی کشتن بدل نارد ملال

مال شیعی هست بر سنی حلال^{۱۱}

وی در ادامه همین گفتار می‌نویسد: با غارت اموال مردم شهر «هر گدای رایگان، صاحب شایگان شد» و «هر سفله‌ای به قُوتِ لعل و یاقوت و جواهر و [...] اقمشه زربفت و دیباجه ملون مستغنی گردید.» و سپس اضافه می‌کند که «لشکر رافضی‌آزار بازارها را به آتش کشیده و خانه‌های تبرائیان را با زخمه تیشه تیز و تبر با خاک یکسان کرده و جوامع [مساجد] زرنگار و صوامع کاشیکار را همچمون خاطر اهل دلان ویران کرده و دکاکین مختلفه را طعمه آتش ساختند و مردم کوچه و بازار را چنان کشتار کردند که در کوچه‌ها از کثرت نعش آدمیان امکان راه رفتن نماند و در راه‌ها، تشخیص سرهای آدمیان از سنگ و کلوخ ممکن نشد و در عرض سه روز چنان جنگی روی داد و ویرانی به بار آمد که گویا سیصد سال جنگ و قتل روی داده است.»^{۱۲}

تعلیقی زاده بعد از بیان چگونگی تسخیر تبریز، در ضمن مطالب مختلف به توصیف شهر و مردم آن پرداخته و لذا آگاهی‌های ارزشمندی از بناهای شهر در اختیار می‌گذارد. برای نمونه به توصیف قصر هشت‌بهشت که از آثار باقی‌مانده دوره آق‌قویونلو بوده پرداخته^{۱۳} و نیز در جای دیگر با مقایسه مساجد روم و ایران، علت تفاوت‌های آنها را بیان می‌کند.^{۱۴} همچنین در گفتار مستقلی از صفات سرای امیرخان لنگ سخن به میان می‌آورد.^{۱۵}

تعلیقی زاده در گفتار ششم کتاب با صراحت تمام به چگونگی قتل عام مردم تبریز در عرض سه روز پرداخته و ابعاد دیگری از این کشتار دسته‌جمعی را روشن ساخته است. گفتار او تأییدی است بر سخن شاعر همعصر او، رحیمی‌زاده، که در زمان قتل عام تبریز حضور داشته و از این واقعه هولناک سخن گفته است.^{۱۶} گزارش این دو کاتب و شاعر به عنوان شاهد و ناظر قتل عام مردم تبریز، بعدها مبنای گزارش‌های مورخانی نظیر نعیم و پجوی شد.^{۱۷}

نویسنده در گفتار هفتم و هشتم از خدمات عثمان پاشا به دولت آل عثمان و بازگشت بخشی از سپاه عثمانی به وان و بتلیس و مرگ ناگهانی عثمان پاشا سخن گفته و با سرودن ابیات زیر ناراحتی خود را از فقدان حامی‌اش نشان داده است:

چو پاشا سوی باغ جنت دوید

تنش ماند و جان رخت بیرون کشید

میان عدو ما همه پای بند

پریشان شود بی شبان گوسفند

ز ماتم دل لشکری خسته بود

ولی در چنان وقت لب بسته بود...

سخن آخر درباره رساله تبریزیه این که از سبک و سیاق نویسنده آن پیداست که او کاملاً به زبان فارسی مسلط بوده، زیرا علاوه بر استفاده فراوان از کلمات و ترکیبات فارسی، برای تفهیم بهتر مطالب از شواهد و مثال‌های شعری استفاده کرده است. شماری از اشعار فارسی که با «المؤلفه» مشخص کرده، سروده خود اوست^{۱۸} و مابقی از شاعران دیگر است. با این که متن کتاب به زبان ترکی عثمانی است، اما تعداد اشعار فارسی بسیار بیشتر از اشعار ترکی است. از طرفی، تقریباً در همه صفحه‌های

۱۳. همان، ص ۵۵.

۱۲. همان، ص ۴۲.

۱۱. تعلیقی‌زاده، تبریزیه، ص ۴۱.

۱۵. همان، ص ۵۸ به بعد.

۱۴. همان، ص ۵۷.

۱۶. نک: تاریخ عثمان پاشا، ص ۱۱۶-۱۱۷.

۱۷. در این زمینه نگاه کنید به صالحی (۱۳۸۷)، ص ۱۷۴-۱۶۱.

۱۸. دو نمونه از سروده‌های او چنین است:

ز جور زمانه چیرایی خموش
بسان خموشان لیانت میند
اگر خواهی از یخ فروزی چراغ ...

بنام بزرگی بلنداختری
که پیل‌افکن و شیرپیکر بود
کجا زاد از مادر آسمان...؛

بدل گفتم ای کان جوهر فروش
خموشی نه کاریست دانا پسند
چرا لب ببندی به کنج فراغ

در مدح عثمان پاشا نیز چنین سروده است:

چو شد خاطر سوی مدحت‌گری
جز عثمان پاشا که درخور بود
چو عثمان پاشای شیر دمان

نک: تبریزیه، ص 31/ 10b

کتاب می‌توان به اشعار فارسی برخورد. البته اشعار مزبور به دلیل عدم تسلط مصحح به زبان فارسی یا بد خوانده شده و یا بد استنساخ شده است. در مجموع، رساله تبریزیه تعلیقی زاده جدای از فواید و مزایای متعدد برای آگاهی از روابط ایران و عثمانی به‌ویژه بر خوردهای نظامی دو طرف، از نظر تاریخ آذربایجان و تبریز نیز دارای اهمیت زیادی است. جا دارد چنین تک‌نگاری‌های دست‌اول مورخان و کاتبان عثمانی، به زبان فارسی ترجمه و انتشار یابد تا تاریخ ایران عصر صفوی از منظر منابع برون‌مرزی نیز مورد بررسی قرار گیرد.

در ادامه، سه اثر دیگر تعلیقی زاده به اجمال معرفی می‌شود. آثار مزبور اگرچه ارتباطی با تاریخ ایران ندارند، اما برای آگاهی خوانندگان و به‌ویژه برای اطلاع از پژوهش‌های محققان غربی و نیز خود ترک‌ها معرفی می‌شوند.

۸. شمائل‌نامه آل عثمان یا شاهنامه^{۱۹}

نخستین اثر تعلیقی زاده به عنوان مورخ رسمی، تألیف اثر حاضر در سالهای ۱۰۰۰-۱۰۰۲ بود. این اثر به سلطان مراد سوم تقدیم شد. احتمالاً به توصیه او به نگارش درآمد. این اثر که حاوی بیست حصه است،^{۲۰} دارای مقدمه‌ای مفصل و تذکره‌گونه بوده و به دنبال آن توصیف خاندان عثمانی و مطالبی از این دست آمده است: میراث اسلامی عثمانی و پیروی این خاندان از شریعت، حکومت عثمانی بر مکه و مدینه، به تخت نشستن پادشاهانی قدرتمند که تندرست و شجاع بودند، ارزش و اهمیت استانبول به عنوان مرکز خلافت و پایتخت، قلمرو جغرافیایی امپراتوری عثمانی و ترقی و پیشرفت آن، تنوع قومی قلمرو حاکمیت عثمانی، اهمیت فرمانروایی دولت عثمانی در دریا و خشکی، سلطه دولت عثمانی بر دولت‌های کوچک نظیر خان‌های کریمه، قدرت بلامنازع نظامی عثمانی و نبود هیچ‌گونه مداخله خارجی در امور دولت عثمانی. مفصل‌ترین بخش کتاب (a44- b78) به

صفحه نخست شمائل‌نامه، نسخه خطی ش ۳۷۳ کتابخانه درسدن آلمان بیان علاقه‌مندی خاندان عثمانی به شعر و شاعری اختصاص یافته است. این بخش به صورت تذکره‌ای است حاوی شرح حال شعرای درباری و نیز چندین شاهزاده از زمان سلطان محمد دوم / فاتح (حک: ۸۸۶-۸۵۵) به بعد.

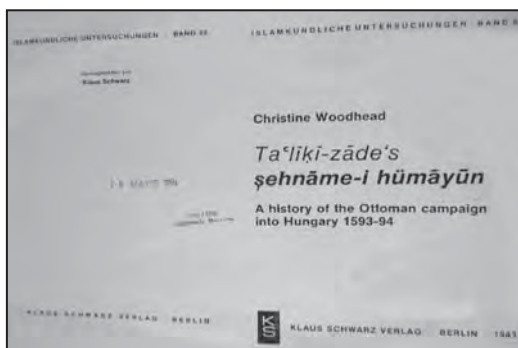
در نسخه اصلی این اثر چندین ورق به صورت نامتوالی صحافی شده و سه فصل پایانی آن هم مفقود است. می‌توان حدس زد که محتوای مطالب فصول مزبور خوشایند سلطان مراد سوم نبوده و لذا از نویسنده خواسته تا اثر را مورد تجدیدنظر قرار دهد. از این اثر نسخه ناقصی نیز وجود دارد که تحت عنوان تاریخ آل عثمان فهرست شده و با نسخه قبلی از جهت محتوا و نیز ورق‌های سفیدی که برای درج مینیاتور گذاشته شده، تفاوت‌هایی دارد. البته معلوم نیست که آیا این نسخه، نسخه اصلی است یا این که نسخه تجدید نظر شده است. تعلیقی زاده در مقدمه اثر بعدی خود، شهنامه همایون، درباره شمائل‌نامه

۱۹. به جز شمائل‌نامه حاضر، شمائل‌نامه دیگری نیز به شماره ۳۷۳ در کتابخانه درسدن آلمان موجود است که دارای ۱۲ تذهیب و هر تذهیب شامل تصاویر سلاطین عثمانی، از عثمان غازی تا مراد سوم، به همراه توضیحات درباره هر یک از این سلاطین است. محتوای این دو شمائل‌نامه متفاوت است.
 ۲۰. سعادت شانلی (Saadet Şanlı) پنج حصه از این اثر را به عنوان تز دکترا در دانشگاه استانبول تصحیح انتقادی کرده است، با این مشخصات:
 Saadet Şanlı, Şehnâme-i Tâlikî-zâde'ye göre Osmanlı Padişahlarının şairlikleri: Tâlikî-zâde Şehnâmesi, 5.hassa'nın edisyon kritiği, PHD dissertation (Istanbul üniversitesi, 1986)

و نیز نک:

Christine Woodhead, "Murad III and the Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography," *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Hakan Karartke and Maurus Reinkowski (eds.) (Leiden, 2005), 85-98.

شهنامه تعلیقی زاده، تألیف کریستین وودهد

گزارشی مختصری از شرح احوال سنان پاشا و لشکر کشی او به والاچیان (Wallachian) در سال ۱۵۹۵/۱۰۰۳ (که در آن تعلیقی زاده حضور نداشته) پایان می‌یابد. تعلیقی زاده در اثر دیگر خود، شهنامه سلطان سلاطین جهان یا «اگری (ایری) فتحی تاریخی»، به لشکر کسی سال ۱۰۰۴ پرداخته است. محتوای اثر: از آنجا که آوانگاری لاتین این اثر توسط کریستین وودهد، با مقدمه، توضیحات و خلاصه آن به انگلیسی همراه با بحثی درباره نثر مؤلف،^{۲۱} به چاپ رسیده است. (۱۹۸۳)،^{۲۲} نیازی به ذکر جزئیات محتوای آن در اینجا نیست. گفتنی است که این چاپ فاقد فاکسیمیل و اندیکس است.

۱۰. شهنامه سلطان سلاطین جهان یا اگری (ایری) فتحی تاریخی^{۲۳}

آخرین اثر شناخته شده تعلیقی زاده مربوط به لشکر کشی سلطان محمد سوم به اطریش (۱۵۹۶/۱۰۰۴) است. این جنگ منجر به وقوع دو رویداد بزرگ شد: تسخیر قلعه اگری (ایری) و پیروزی بر سپاه عظیم هابسبورگ در عرض سه روز نبردی که در خاچاوا اتفاق افتاد. تعلیقی زاده درباره این نبرد بسیار سخت و نیز شخصیت سلطان و حمله سنگین دشمن به اردوگاه سپاه عثمانی، گزارش مبسوط و مفصلی ارائه کرده است. اثر حاضر با بخش مفصل دیگری که حاوی پند و اندرز به سلطان درباره شر و بدی‌های سیاسی و اجتماعی عصر و زمانه است شروع

بحث کرده و حصه‌های آن را با تجدید نظر از نو معرفی کرده است.

محتوای اثر: مقدمه (b2)، گفتار اندر ترتیب شاهنامه جوهر ترکیب (b14)، گفتار اندر ظهور پادشاه به عنایت ارشاد الهی (b18)، موهب کریمه (؟) شرف عالم من الاسلام کلامنجه سیادت ثریایه سعادت معنویه جمع اتمکله مخرص (؟) ریاستین و نائل نوائل نشئتین اولدوقلاردردر (b21)، عزت سنیه ثانی حامی الحرمین والبلدالمکرمین اولدوقلاردردر (a22)، خاتمه کتاب (b119).

۹. شهنامه همایون

اثر نخست از دو غزنامه مربوطه به جنگ‌های عثمانی و اطریش ۱۰۰۱-۱۰۱۵/۱۵۹۳-۱۶۰۱، شهنامه همایونی است که از ذیحجه ۱۰۰۱/ سپتامبر ۱۵۹۳ تا جمادی الاول ۱۰۰۴/ ژانویه ۱۵۹۶ شامل شده و احتمالاً در طول سال‌های ۱۰۰۳-۱۰۰۴/۱۵۹۵-۱۵۹۶ به نگارش درآمده است. نویسنده اثر خود را بیان با لشکر کشی قوجه سنان پاشا (وفات: ۱۰۰۴) از پاییز ۱۰۰۱ شروع کرده و به تشکیل شورای جنگ در بلغراد و فتح دژ ووسپریم (Vesprem) و پالوتای (Palota) هابسبورگ در اکتبر ۱۰۰۱/۱۵۹۳، پیش از بازگشت قشون به بلغراد، پرداخته است. موضوع اصلی کتاب به لشکر کشی سال ۱۵۹۴/۱۰۰۲ که منجر به تصرف تاتا (Tata) و سنمارتین (Sanmartin) و محاصره طولانی یانیق (Yaniq) در راب (Raab) و فتح آنجا شد، می‌شود. موضوع اصلی دیگر کتاب مربوط است به ورود خان کریمه، غازی گرای دوم، (وفات: ۱۰۱۶) و سپاهیانش به صحنه جنگ و نبرد آنها با باقیمانده سپاهیان هابسبورگ در نزدیکی یانیق که منجر به تسخیر پاپا (Papa) توسط تاتارها شد. تعلیقی زاده از برگ b102 به بعد به درگذشت سلطان مراد سوم (در جمادی الاول ۱۰۰۳) اشاره کرده و سپس بخش مفصلی را به تبریک و تهنیت و نصیحت به پادشاه جدید، محمد سوم، اختصاص داده است. کتاب با

21. Christine Woodhead, "The ottoman gazaname: Stylistic Influences on the Writing of Campaign Narratives," *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, Kemal Çiçek et al. (eds.), vol.3 (Ankara, 2005), 55-60.

22. Christine Woodhead (ed), *Ta'liki-zade's Şehnâme-i Hümayün: A history of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94* (Berlin, 1983).

۲۳. درباره این اثر یک تز دکترا در دانشگاه استانبول نوشته شده است. نگاه کنید به:

Vahid Çabuk: *Ta'liki-zade mehmet Suphi Efendi'nin Eğri Seferi Şehnamesi*. Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1986).

اثر چنان که از نامش پیداست به قیافه‌شناسی یا «علم قیافه» مربوط بوده است. این اثر تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است.^{۲۵}

منابع:

- ابوبکر بن عبدالله، تاریخ عثمان پاشا (شرح یورش عثمانی به قفقاز و آذربایجان و تصرف تبریز)، به کوشش یونس زیرک، ترجمه از ترکی عثمانی، مقدمه و توضیحات، نصرالله صالحی، تهران: طهوری، ۱۳۸۷.

- اوزون چارشیلی، اسماعیل حقی، تاریخ عثمانی، ترجمه وهاب ولی، تهران: ۱۳۷۲.

- بروسلی محمدطاهر، عثمانلی مؤلفری، استانبول: ۱۳۴۲.

- صالحی، نصرالله، «اشغال و قتل عام تبریز توسط ترکان عثمانی»، در: نقش آذربایجان در تحکیم هویت ایران، تهران: وزارت آموزش عالی و دانشگاه پیام نور نقده، ۱۳۸۷.

- وودهد، کریستین، «منصب شهنامه‌نویسی در امپراتوری عثمانی»، ترجمه نصرالله صالحی، در: مزدک‌نامه، تهران: خواهان، ۱۳۸۷، صص ۳۷۹ - ۳۴۴.

- Bülent Özkuzugüdenli, Ta'likî-zade Mehmed subhi, *Tebriziyye*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2005.

- Siri Levend, Agah, *Gazavat-nameler ve Mihaloglu Ali Bey'in gazavat-namesi*, Ankara: 1956.

- TDVİA (TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ), s.v. "Ta'likizade Mehmed Subhi" (by Christine Woodhead).

- Woodhead, Christine (ed), *Ta'likî-zade's Şehname-i Hümayun: A history of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Berlin, 1983.

- Woodhead Christine, "Ta'likizade Mehmed, el-Fenari", s.v. www.ottomanhistorians.com ■

سلطان محمد سوم: فاتح آگری

شده و سپس با ارائه گزارش مشروح و دقیق پیروزی سلطان در نبرد و بازگشت او به استانبول، ادامه می‌یابد. خاتمه کتاب که اهداء به سلطان است، حاوی تقدیر و ستایش از نقاش حسن (وفات: ۱۰۳۲/۱۶۲۳)، تصویرگر کتاب است. سخن آخر این که «اگری (آیری) فتحی تاریخی» از دیگر آثار تعلیقی زاده از دو جهت متفاوت است: یکی منظوم بودن آن و دیگر به کارگیری واژگان ترکی و عدم استفاده فراوان از لغات عربی و فارسی.

محتوای اثر: مقدمه (b2)، بو داستان اگری سفرینون سبب وقوع بیانیندر (a12)، بو داستان اگری آلتندا قنولوب قلع حصار و دویمک ایچین توپلار احضار الندوقدور (b19)،بو داستان حضرت شهریار جهان ستان، دارالسلطنه سنیه محفوظ قسطنطنیه داخل الدوقلارد (b67). تعلیقی زاده به جز این پنج اثر که معرفی شد، تنها یک اثر غیرتاریخی دیگر به نام فراست‌نامه^{۲۴} (تألیف ۹۸۳) که احتمالاً نخستین اثر او بوده، داشته و به مناسبت جلوس سلطان مراد سوم به تخت سلطنت به او تقدیم کرده است. موضوع این

24. Paris, bibliotheque nationale, Supplement no. 1055: 62 fol. 15 line 5 miniature paintings, nesih.

25. Woodhead, "Ta'likizade Mehmed, el-Fenari", s.v. www.ottomanhistorians.com

استدراک

در مقاله «نگاهی بر دیوان سلیمی تونی» (گزارش میراث، شماره پیاپی ۴۹، صص ۸۳-۸۸) چند سه‌راه یافته بود که بدین وسیله استدراک می‌شود:

ص ۸۴ انتهای ستون ۲: «شیوه تصحیح» به اشتباه تکرار شده است.
اولین نمونه اختلالات وزنی (ص ۸۵ ستون ۱ سطرهای ۲۶ و ۲۷) اشتباهاً درست ضبط شده است! کلمه «نمی‌دانید» در کتاب به غلط در مصراع دوم آمده:

چون امام زمان

نمی‌دانید نه مسلمان که نامسلمانید

ص ۸۶ ستون ۱: جای شماره صفحه و بیت خالی مانده است: ص ۱۴، بیت ۸.

ص ۸۷ ستون ۲ سطر ۷: شاهرا ← شاهراه

ص ۸۸ ستون ۱ سطر ۶: عبارت «نیز: ص ۳۳۱، در بیان مقدمات...» به اشتباه به درون پرانتز رفته است و می‌باید از سر سطر و با قلم متن بیاید.
این دو نکته نیز افزودنی است:

ص ۸۵ ستون ۱ کلمه محل تردید «ضمنا/ ضمنا/ بشما» به احتمال قریب به یقین «صنما» است.
همچنین در ص ۸۶ ستون ۱ سطر ۲، اشکالی بر مصراع نقل شده وارد نیست زیرا «الف» از آن کلمه «واعتصموا» بوده است، نه کلمه «از». بنابراین مصراع به همین شکل که در کتاب آمده صحیح است.

استدراک

در مقاله آقای ذکاوتی قراگزلو با عنوان «نظری بر کتاب قواعد عقلی در قلمرو روایات» که در شماره پیشین مجله گزارش میراث (پیاپی ۴۹) به چاپ رسید، اغلاطی چند راه یافته بود که بدین وسیله اصلاح می‌شود:
ص ۶۹ ستون ۱ سطر ۸: از زمانی که مباحث عقیدتی بین مسلمانان در گرفت...
ص ۶۹ ستون ۲ سطر ۱۴: خروسی برای معبد (بتخانه شهر) نذر کرده است.
ص ۷۱ ستون ۱ سطرهای ۲۰ و ۲۱: اصطلاح «وجود» تا اواخر قرن سوم معمول نبوده و به جای آن «ایس» به کار می‌رفته است...

ص ۷۱ ستون ۲ سطر ۱: عین این ← عین دین

ص ۷۲ ستون ۲ سطر ۲۱: تعهد فلسفی ← تفکر فلسفی

